
Семеншин А. В., здобувач НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування НАПрН України

Організаційно-правові форми підприємств оборонно-промислового комплексу

Специфічна природа відносин у сфері оборонно-промислового комплексу (далі — ОПК) пов'язана передусім із забезпеченням основної функції держави згідно зі ст. 17 Конституції України¹. Реалізація оборонно-промислової політики в поточних умовах має ґрунтуватись на дотриманні принципів пріоритету зміцнення оборонної могутності України, нарощування лідируючих позицій експортера озброєння і військової техніки (далі – ОВТ), стимулювання розвитку проривних галузей ОПК в поєднанні із використанням отриманих від експорту ОВТ прибутків для фінансування другорядних, використання можливостей ОПК як інноваційного локомотиву при подоланні технологічного відставання України від провідних країн світу у військовому і цивільному секторах.

Серед науковців, які досліджували проблеми вдосконалення ефективності реалізації оборонно-промислової політики як складової загальноекономічної політики держави, варто згадати Р. В. Боднарчука, В. В. Головка, О. І. Їжака, В. І. Мунтіяна, А. І. Шевцова, В. С. Шеховцова та ін. Разом з тим в юридичній і, зокрема, господарсько-правовій науці ця проблематика не знайшла свого закріплення. Саме тому метою цієї статті є висвітлення господарсько-

¹ Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

правових форм підприємств ОПК та перспектив його пристосування до діяльності в ринкових умовах.

Знаковим є те, що в окремих сферах господарювання (зокрема, ОПК) діяльність суб'єктів господарювання може здійснюватися на виключних (монопольних) засадах, але також і на засадах рівної конкуренції з недержавними суб'єктами господарювання. З огляду на це система заходів впливу держави на економічні відносини, включаючи засоби їх державного регулювання, є об'єктом господарсько-правової науки та господарсько-правового законодавчого регулювання¹.

Поточна ситуація в українському ОПК характеризується незбалансованістю структури оборонних виробництв, невеликою завантаженістю виробничих потужностей, низькими темпами оновлення основних виробничих фондів, незначною кількістю функціонуючих за замкнутим технологічним циклом виробництв та мінімальним фінансуванням державного оборонного замовлення. Враховуючи зазначене, науковці та експерти звертають увагу на необхідність першочергового реформування системи управління ОПК, його структурної перебудови та державної підтримки високотехнологічних галузей. При цьому ключовим має стати перехід ОПК на діяльність в ринковому середовищі².

Перехід до діяльності в ринковому висококонкурентному середовищі потребує створення особливих юридичних та організаційно-правових механізмів, з одного боку, спрямованих на наділення підприємств, установ і організацій у сфері ОПК спеціальними правами, притаманними суб'єктам ринкових відносин, а з другого – надання підтримки та створення сприятливих умов для діяльності, як правило, економічно слабких оборонних підприємств України в глобальному ринковому середовищі. У той же час підприємства ОПК повинні залишатись у сфері впливу держави, враховуючи стратегічне значення цього сектору економіки.

¹ Задихайло, Д. В. Держава та економічне ринкове середовище: господарсько-правовий контекст / Д. В. Задихайло // Вісн. акад. прав. наук. – 2005. – № 3. – С. 149–161.

² Стратегія перебудови ОПК: ринкова трансформація. Антикризисні заходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defense-ua.com/rus/hotnews/?id=28652>

Стратегією розвитку ОПК України передбачено формування ядра оборонної промисловості на базі потужних інтегрованих структур (ІС), створених на корпоративній основі, спроможних функціонувати в ринковому середовищі¹.

Реалізація зазначеного тягне за собою зміну господарсько-правової форми підприємств, корпоратизацію, а в деяких випадках приватизацію їх майна.

Тому питання вибору оптимальної *організаційно-правової форми* для підприємств ОПК (тобто сукупності організаційних та майнових відмінностей, способів формування майнової бази, особливостей взаємодії власників, засновників, учасників, їх відповідальність один перед одним та перед контрагентами²) є центральним для перебудови галузі в цілому.

Розглянемо законодавчу класифікацію підприємств. Так, п. 1 ст. 63 ГК України³ передбачено такі види та організаційні форми підприємств:

а) підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання;

б) комунальне підприємство, що діє на основі колективної власності;

в) державне підприємство, що діє на основі державної власності;

г) підприємство, засноване на змішаній формі власності, тобто на базі об'єднання майна різних форм власності.

Залежно від способу утворення та формування статутного фонду п. 3 цієї ж статті підприємства поділяються на унітарні (створюються одним засновником) і корпоративні (діють на основі корпоративних прав).

Значення такої класифікації передусім полягає в тому, що для підприємств певного виду та організаційної форми законами можуть встановлюватись особливості господарювання, зокрема, щодо

¹ Стратегія перебудови ОПК: ринкова трансформація. Антикризові заходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defense-ua.com/rus/hotnews/?id=28652>

² Кочергина, Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства / Е. А. Кочергина. – Харьков: Основа, 2005. – С. 201–202.

³ Господарський кодекс України // Офіц. вісн. 2003. – № 11. – Ст. 462.

державних підприємств. Що ж до сфери ОПК, то переважна більшість підприємств сьогодні перебуває у державній власності і є унітарними, оскільки державне майно (успадковане від колишнього СРСР) виступає єдиним джерелом їх статутного фонду. Стаття 73 ГК України визначає, що державні унітарні підприємства можуть діяти як державні комерційні підприємства або казенні підприємства.

Казенні підприємства згідно зі статтями 76 та 77 ГК України створюються у галузях господарства, де приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом (нині діють положення Закону «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 7 липня 1999 р. № 847-XIV¹, а щодо окремих підприємств – положення постанови КМУ «Про перетворення казенних підприємств у державні комерційні підприємства» від 26 липня 2006 р. № 1033²). Причому орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитись ним у межах своїх повноважень.

Згідно з п. 2 ст. 22 ГК України³ державні комерційні та казенні підприємства визнаються суб'єктами господарювання державного сектору економіки, оскільки діють на основі лише державної власності. Істотні обмеження щодо діяльності державних підприємств встановлені п. 5 ст. 22 ГК України, яка передбачає можливість здійснення діяльності підприємствами державного сектору економіки виключно на основі права господарського відання або права оперативного управління, тобто без права делегування іншим суб'єктам повноваження щодо розпорядження державною власністю і повноваження щодо управління діяльністю суб'єктів господарювання, окрім винятків встановлених законами.

З метою концентрації наукового та виробничого потенціалу в окремих актуальних сферах озброєння може бути доцільним

¹ Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

² Про перетворення казенних підприємств у державні комерційні підприємства // Офіц. вісн. 2006. – № 30. – Ст. 2150.

³ Господарський кодекс України // Офіц. вісн. 2003. – № 11. – Ст. 462.

об'єднання державних комерційних підприємств. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств передбачено Главою 12 ГК України. Зокрема, згідно зі ст. 120 ГК України господарські об'єднання можуть утворюватись як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та ін. Однак правовий аналіз указаних організаційно-правових форм господарських об'єднань підприємств свідчить про неможливість консолідації капіталу в рамках таких об'єднань, що, враховуючи специфіку ОПК, приводить до висновку про необхідність доповнення класифікації господарських об'єднань окремою організаційно-правовою формою холдингового типу, без корпоратизації, на основі концентрації державного капіталу та управлінських повноважень.

В окремих випадках може бути доцільним надання об'єднанням підприємств ОПК режиму господарювання у формі технопарку або залучення їх до економічних кластерів.

На відміну від державних казенних та комерційних підприємств, *корпоратизовані* підприємства ОПК, які діють у формі акціонерного товариства (зокрема, відкритого акціонерного товариства – ВАТ) зобов'язані публікувати свої річні звіти, а справжні власники таких підприємств, як правило, приховані за офшорними компаніями-посередниками. До того ж, через нерозвиненість українського фондового ринку багато аспектів діяльності ВАТ залишаються чисто формальними, тобто дуже рідко власники акцій використовують їх як безпосереднє джерело прибутку, а скоріше як інструмент для призначення менеджменту, що дозволяє залучати підприємство до тієї чи іншої схеми отримання прибутків¹.

Формування ядра оборонної промисловості на базі потужних ІС має позитивний приклад на території СНД. Зокрема, в ОПК РФ проводяться інтеграційні процеси, в результаті яких створюються холдинги, що поєднують розробників і виробників ОВТ. Основним принципом затвердженої Федеральної цільової програми реформування російського ОПК стало об'єднання оборонних підприємств у корпоративні структури холдингового типу, що дозволяє

¹ Головки В. В. Європейські і євроатлантичні моделі реформування оборонної промисловості: можливості застосування досвіду Вишеградських країн / В. В. Головки, О. І. Їжак, Н. О. Ткачук та ін. – Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2008. – С. 23.

скоротити майже на половину загальну кількість оборонних виробництв, мінімізувати витрати на розробку та виробництво продукції, підвищити рівень координації виробничої діяльності, спростити систему управління оборонними підприємствами та взаємодію розробників, виробників і експлуатантів у процесі розробки, виробництва і використання продукції ОПК. При цьому для кожної галузі оборонної промисловості відпрацьовуються свої схеми інтеграції, що засновані на загальному базисі¹.

У той же час потреба створення державних компаній холдингового типу у сфері ОПК України, в тому числі замість існуючих господарських об'єднань у формі концерну, назріла вже давно. Виходячи з положень Закону «Про холдингові компанії»², холдинги дозволяють вирішувати проблему концентрації державного капіталу та консолідованого управління підприємствами, що є необхідним в умовах експортної орієнтації ОПК та з огляду на недостатність фінансування науково-дослідної, конструкторської та виробничої діяльності підприємств державними власниками (таких суб'єктів управління у сфері ОПК на сьогодні налічується п'ять) і недофінансування оборонного замовлення. При цьому, на нашу думку, за основу побудови холдингів варто брати критерій галузевого поділу підприємств ОПК (тобто, залежно від приналежності до певного виду озброєнь).

Розглянемо існуючу класифікацію підприємств ОПК.

I. Залежно від призначення продукції, яку випускає підприємство:

1) військова;

2) продукція подвійного призначення: для оборони і цивільного сектору.

II. Залежно від місця підприємства в інтеграції виробництва:

1) підприємства повного циклу виробництва;

2) підприємства постачальники;

3) змішаний тип.

¹ Скурський П. П. Проблеми ринкової трансформації оборонно-промислового комплексу України / П. П. Скурський, А. І. Шевцов, Р. В. Боднарчук // Стратегічна панорама 2004. – № 2. – С. 104–110.

² Про холдингові компанії / Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 291.

III. Залежно від місця у виробничій структурі:

- 1) підприємства, що виготовляють техніку;
- 2) підприємства обслуговування та ремонту;
- 3) конструкторські бюро;
- 4) науково-дослідні інститути.

IV. Залежно від приналежності до виду озброєнь продукція підприємств ОПК може використовуватись у артилерії, бойовій авіації, бронетехніці, двигунобудуванні, в якості корабельної зброї, в якості ракетної зброї, для потреб протиповітряної оборони, у радіоелектроніці та для потреб суднобудування¹.

Створення холдингу в класичному розумінні потребує проведення корпоратизації (акціонування) підприємства, внаслідок якого держава стає власником не цілісного майнового комплексу підприємства з належною йому продукцією та інтелектуальними правами на розробки, а пакету акцій компанії.

З огляду на те, що корпоратизація є також передумовою приватизації, а приватизація – одним з можливих шляхів реформування ОПК, її необхідно розглянути в рамках статті окремо.

В Україні приватизація державних підприємств здійснюється на підставі рішення уряду в рамках положень Закону «Про приватизацію державного майна»² від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ. Згідно зі ст. 1 цього Закону *приватизація державного майна* – це відчуження майна, що перебуває в державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки.

У нашому ж випадку внаслідок приватизації підприємств ОПК держава може позбутись на користь фізичних та юридичних осіб впливу і контролю за процесом розробки, виробництва та обслуговування ОВТ в окремих галузях ОПК та позбавитись однієї з най-

¹ Головка В. В. Європейські і євроатлантичні моделі реформування оборонної промисловості: можливості застосування досвіду Вишеградських країн / В. В. Головка, О. І. Їжак, Н. О. Ткачук та ін. – Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2008. – С. 17.

² Про приватизацію державного майна // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

важливіших функцій державного майна – самозбереження, тобто, коли на базі державного майна може бути здійснена концентрація зусиль та ресурсів для досягнення особливо важливої мети¹ – забезпечення оборони країни, захисту державного суверенітету. Зрештою, необхідність перебування у державній власності оборонних підприємств, установ та організацій України обумовлено тим, що продукт їх діяльності є стратегічно важливим для безпеки держави (в першу чергу, для постачання ОВТ в рамках реалізації оборонної доктрини), науково-технічного розвитку та формування впливу країни в геополітичному вимірі.

Враховуючи вищевикладені фактори, наразі не доцільно проводити корпоратизацію підприємств ОПК, а натомість – необхідно консолідувати галузеві підприємства в рамках організаційно-правової форми більш складного об'єднання державних підприємств холдингової моделі, яка не передбачає корпоратизацію, попередньо внівши відповідні зміни у господарське законодавство. Зрештою, така організаційно-правова оптимізація підприємств в контексті реформування ОПК просуває нас до поставленої стратегією реформування ОПК мети щодо створення потужних вертикально інтегрованих структур.

У такому сенсі важливим є запровадження зазначеного галузевого підходу до структурування існуючих підприємств, установ і організації ОПК та внесення їх в нормативний перелік. У зв'язку з чим, окремої уваги також заслуговує необхідність прийняття Закону «Про особливості об'єднань підприємств ОПК», де юридично визначити поняття *підприємство, установа і організація оборонно-промислового комплексу* та законодавчо закріпити їх *спеціальний правовий статус* або врахувати це у відповідному кодифікованому нормативно-правовому акті щодо питань ОПК.

¹ Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації / Д. І. Погрібний. – Х. : ФІНН, 2009. – С. 43.